

Het journaal van den burger Arie Johannis Knok

door dr. J.P. Sigmond

Het beeld dat de geschiedenis van de Republiek in de laatste decennia van de achttiende eeuw oproept, doet slechts weinige harten sneller kloppen. Het is een wat warrige tijd waarin regeringsvormen elkaar snel opvolgen en de hoofdrolspelers niet tot de verbeelding spreken. De snelheid waarmee de patriotten hun revolutionaire idealen in 1787 lieten varen en het hazepad kozen voor het Pruisische leger was weinig verheffend. Slechts aan de hand van de Fransen wisten zij jaren later de Oranje-stadhouder te verjagen. Geen helden ter vereenzelving of grootse wapenfeiten. Een figuur als Daendels doet in niets denken aan de held van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsoorlog George Washington of aan de grote mannen van de Franse Revolutie. En zijn de patriotten niet eigenlijk verraders die heulden met de vijand en in opstand kwamen tegen het Oranjehuis?

De stijl van de contemporaine afbeeldingen versterkt dit idee van sulligheid. Onhandig en stijf aandoende figuurtjes tegen weinig inspirerende achtergrondjes vallen in het niet bij de heroïsche taferelen uit de Amerikaanse of Franse revolutie.

Toch handelde het om een heuse burgeroorlog; een oorlog die de Republiek in twee met ongekende felheid tegenover elkaar staande kampen verdeelde.

Ego-documenten leveren, hoewel ze met de nodige omzichtigheid gehanteerd moeten worden, vaak een heel direct en indringend beeld op. Wat betreft de Bataafse tijd tonen ze dan veelal een beeld dat haaks staat op de algemeen heersende associaties met saaiheid en sulligheid. Een dergelijk document bevindt zich in de bibliotheek van het Legermuseum. [1]

Het is het dagboek van Arie Johannis Knok, een inwoner van Papendrecht en overtuigd patriot. Hij beschrijft het heilig vuur dat de patriotten te hoop deed lopen tegen het besluiteloze en verstarde gezag; hun gevoel van vernedering en machteloosheid toen zij geen partij bleken te zijn voor het Pruisische beroepsleger; hun onverzettelijkheid en onderlinge onenigheid in ballingschap en hun hard bevochten terugkeer. En passant krijgen we ook inzicht in de oorlogvoering en strijdwijzen van die tijd. Het wordt duidelijk dat begrippen als edelmoedigheid en ridderlijkheid niet van toepassing zijn; de omstandigheden in de legers waren erbarmelijk, de gevechten hard en zonder genade.

Verdediging van het Vaderland (1784-1787)

Knoks relaas beslaat een periode van dertien jaar en begint in het jaar 1784 toen hij samen met enige medestanders, gedreven door patriottische gevoelens en in navolging van wat ook elders in de Republiek gebeurde, in zijn geboorteplaats Papendrecht een vrijkorps oprichtte met de welluidende wapenspreuk 'Voor Vrijheid en Vaderland waken Wij'. Hij was toen 21 jaar oud. Het Papendrechtse korps telde zo'n 70 tot 80 personen die, op militaire leest geschoeid, oefenden en exerceerden. Dit optreden in het openbaar riep veel weerstand op bij de Oranjeaanhangers in het dorp die op alle mogelijke manieren de patriotten hinderden bij

hun activiteiten, beschimpten en bespotten. In de ogen van Knok bestond de leiding van de Republiek uit ophitsers die er, zo moet Knok wel toegeven, in slaagden 'het gemeene volkje, ofwel laag janhagel' voor zich te winnen door omkoping en vage beloften. De stadhouder, Willem V, had zich met zijn aristocratische klik in de loop der tijd ten onrechte meester weten te maken van allerlei aan het volk toekomende wettige rechten en weigerde daar afstand van te doen. Maar een stadhouder was immers niet meer dan een aangesteld ambtenaar en als zodanig moest het volk vrij staan een andere ambtenaar aan te stellen, wanneer het dat wenste. Met het volk doelt Knok overigens duidelijk op een smallere groep dan wij daar nu onder zouden verstaan.

Toen in 1783 in verscheidene plaatsen in Holland met steun van het volk in de stadsbesturen 'ware Batavieren' werden aangesteld en de 'heerszuchtige regierders' werden afgezet, weken Willem V en zijn aanhangers uit naar Gelderland, 'een verzamelpplaats van aterlingen en kruypende slaven van het despotismus'. Daar organiseerde hij zich met het doel vandaaruit het gezag in Holland weer te herstellen. September 1786 namen Willems troepen Elburg en Hattem in zonder slag of stoot. Het volgende doel was Utrecht. Die stad was onderwijl door de patriotten koortsachtig in staat van verdediging gebracht; vrijwilligers snelden toe. Zo ook Knok die op 6 september 1786 aan het hoofd van een detachement van circa 40 gewapende mannen uit Papendrecht naar Utrecht trok. Acht maanden lang lag Knok in Utrecht in garnizoen totdat hij werd afgelost. Terug in Papendrecht werd hij als kapitein aangesteld. Ondertussen verscherpten de tegenstellingen tussen patriotten en prinsgezinden zich. De aanhouding van de echtgenote van Willem V, de Pruisische prinses Wilhelmina, 'dien Neerlands Debora' zoals Knok haar omschrijft, bij 'Goverweldse Sluys' gaf Willem het voorwendsel om zijn zwager, de koning van Pruisen, te vragen de smaad zijn zuster aangedaan, te wreken. Begin september 1787 trokken Pruisische troepen onder bevel van de hertog van Brunswijk-Wolfenbüttel het land binnen.

De patriotten besloten nu een verdedigingslinie tussen Utrecht en Gorinchem in te richten en opnieuw werd een beroep gedaan op de trouwe vaderlanders het land te verdedigen. En zo trok Knok op 8 september 1787 aan het hoofd van 20 gewapende Papendrechtse patriotten naar Gorinchem om een bijdrage te leveren aan de verdediging van die stad. Het enthousiasme van de goede vaderlanders bleek echter snel ineen te schrompelen onder de nadering van 'de snoode slaaven van het despotismus van Pruysen'. Utrecht werd op 15 september tot ergernis van Knok zonder slag of stoot ontruimd. Twee dagen later stonden de Pruisen voor Gorinchem. Toen de officier, die de stad voor de Pruisische koning opeiste, met een gewerschot werd begroet, openden de Pruisen het vuur. Letterlijk, want het waren gloeiende kanonskogels die in de stad terechtkwamen. Onder het aanhoudend bombardement besloot de gouverneur van de vestingstad, 'den brave baron van Capelle tot Rijsseld' te capituleren. Zoniet Knok die met zijn mannen onder medenemen van enige stukken geschut de stad 'met militaire honneurs' over de hoge of Gorcumse dijk verliet; '(...) quamen de Pruysersche slaaven ons agter in den rug vallen, waarom wij onze stukken canon agter een borstwering van eenige takkebossen plaatsten en op hun rigten waardoor zij retireerden en wij onze weg na Dordrecht vervolgden'. De terugtocht verliep niet vlekkeloos. In Sliedrecht stuitten Knok en zijn grenadiers op 'eene zaamgerotten hoop van ten minsten 400 boeren (...) met sabels, geweeren, hooyvorken en allerhande moordtuig' die enthousiast 'Oranie boven' en 'Patriotten na den donder' begonnen te schreeuwen. Van achter heggen en muurtjes en vanuit huizen openden zij het vuur op de patriotten die zich in slagorde opstelden en pelotonsgewijs voorzichtig voorttrokken. Nadat enige 'aterlingen' door kogels geveld waren, begonnen de boeren te wijken waarop de patriotten met geveld geweer op hun aanvielen. Een algehele vlucht was het gevolg en zonder verdere problemen bereikten de mannen nu Dordrecht. Bleek uit het voorgaande al dat Oranjegezinden en patriotten elkaar letterlijk naar het leven stonden,

het navolgende fragment toont dat deze tegenstelling in kleine gemeenschappen tot diepe verdeeldheid had geleid.

Op 18 september bereikten de Pruisen Papendrecht, Knoks geboorteplaats. Knoks ouders (eveneens geboortige Papendrechtters) werden op 'ontmenschte ruwe wijze getrapt, geslagen en mishandeld' en hun huis werd geplunderd. 72 huizen van patriotten ondergingen hetzelfde lot en velen waren genoodzaakt te vluchten als hun leven hun lief was. Knok dook onder. Hij liet zijn haar knippen, veranderde van kleding en hield zich bijna twee maanden 'opgesloten'. Het werd hem al snel duidelijk dat hij, gezien zijn verleden, beter een veilige schuilplaats in het buitenland kon opzoeken.

Ballingschap in de Zuidelijke Nederlanden (1787-1794)

Op 9 november 1787 nam hij afscheid van zijn familie en begaf hij zich op weg naar Parijs. Na een kort oponthoud in Brussel reisde hij samen met een grote groep vluchtelingen naar het Noordfranse Gravelmes.

In de volgende twee jaar bekwaamde hij zich in de handel totdat het uitbreken van de oorlog tussen Frankrijk en Engeland (op 1 februari 1793) de hoop deed herleven dat de bevrijding van het vaderland misschien eindelijk gestalte zou kunnen krijgen. Knok was inmiddels toch ingeburgerd geraakt en had enig aanzien verworven. Toch sloeg hij een aanbod om als griffier bij de magistraat van Gravelmes te beginnen af, omdat tezelfdertijd, op 5 maart 1793, door de Nationale Conventie te Parijs het besluit genomen was een Corps van Nationaal Bataafse jagers te voet op te richten. Knok werd de positie van eerste luitenant aangeboden en hij vond dat hij aan het gastvrije Frankrijk verplicht was, deze post te aanvaarden.

Het 'gedecreterde' uniform bestond uit een groene rok met rode voering, rode kraag, zwarte Capelle en opslagen van fluweel met een wit biesje en zilveren knopen met daaromheen het devies 'Chasseurs Nationaux Batave', voorts een rood overslaand kamisool met dezelfde knopen, groene pantalon met halve laarzen en een casquet op het hoofd met vergulde kruisband, nationale kokarde en groene veer of panache.

Knok werd belast met de recruterij van manschappen in het departement van het Noorden (Pas de Calais). Dit gebeurde door enige sergeanten die in Vlaanderen en Brabant ronselden onder de zich daar ophoudende patriotten. Op 8 juli 1793 trad Knok in het huwelijk met Maria Isabelle Barnardine Sophia Becue uit Gravelmes.

Kort daarop onderging hij zijn vuurdoop in Franse dienst toen de Engelsen onder de hertog van York een landing bij Duinkerken uitvoerden en het beleg voor de stad sloegen. In allerijl werden van her en der versterkingen aangevoerd en werd de tegenaanval geopend. De Engelsen toonden zich weinig krijgshaftig.

'Nouwelijks hoorden zij de trom de Pas de Charge slaan en het welbekende "Ca ira" zingen of verbleekt op het zien van 't glinsterend staal der vrijheid en de bajonetten die op hen af quamen, of zij maakten rigts om keerd'. Het was bij die gelegenheid, zo merkt Knok niet zonder humor op, 'dat men den hartog van Jorck zijn proef in de harddraverij zag verrigten, want in volle galop zonder om te zien rende hij van Duijkerque tot aan Furnes'. Had de bevelvoerende generaal Honchard niet gearzeld en onmiddellijk aangedrongen dan waren alle 30.000 Engelsen in Franse handen gevallen. Nu deed zich een Duinkerken-avant-la-lettre voor en ontsnapten de Engelsen naar de vloot. Het kwam Honchard op een beschuldiging van verraad te staan en aansluitend de kogel. Generaals van de revolutionaire armee konden zich niet permitteren fouten te maken.

Op 10 september 1793 nam Knok afscheid van zijn vrouw en trok hij met de recruten naar Blois aan de Loire om zich bij het regiment te voegen. Na 18 dagen kwam hij daar aan nadat hij onderweg in Hermenonville de begraafplaats van Jean Jacques Rousseau, de vader van de Verlichting, had bezocht. In dit gebied verbleef Knok enige tijd terwijl men met tegenstrijdige orders de troepen heen en weer liet marcheren. Uiteindelijk werd bekend gemaakt dat de

Nederlanders zouden deelnemen aan een nieuwe veldtocht tegen de Oostenrijkse Nederlanden en de Republiek. Knok werd ingedeeld bij het 2de bataljon in de 4de compagnie dat de naam 'Scherpschutters' meekreeg. Het bataljon vertrok daarop richting Pas de Calais waardoor hij nog net de gelegenheid kreeg zijn vrouw en kind in Gravelmes te zien. De soldaten werden ondergebracht in de kazernes van St.Omaars, de officieren bij burgers ingekwartierd.

Voortdurend werden nu militaire revues gehouden en het oorlogsgewoel kwam nader.

De 23ste april 1794 kwam het bataljon aan het front. Onmiddellijk ontstond vuurcontact met de vijand. Interessant is de opmerking van Knok over de helmen of helmhoeden die de jagers droegen. 'Gelukkig voor sommige dat wij casquetten op het hoofd hadden welke mij mede 2 maal in die slag van de dood bevrijd hebbende de kopere banden en het stijve leder oorzaak geweest dat 2 kogels niet in mijn hoofd zijn ingedrongen'.

De strijd was meedogenloos en het land werd leeggeplunderd. Toen een aantal vijandelijke soldaten zich verschanste in een klooster en het Knok en zijn mannen niet gelukte hen daaruit te verdrijven werd het gehele complex met 300 personen daarin zonder pardon in brand gestoken. Iedere plaats die genomen werd, werd leeggeroofd. 'Den 26 dito besteden wij den geheelen dag om alle paarden, beesten, schaapen, varkens op te halen, de klokken uit de kerken en alle soorten van koper en ijser dat wij na den fransche bodem transporteerde'.

Op een dag ontsnapte Knok ternauwernood aan gevangennamen. Terwijl het bataljon al voortgetrokken was en Knok en zijn knecht iets langer achterbleven in het dorpje Rocourt waar men gebivakkeerd had, trokken zwarte huzaren van het Oostenrijkse leger het dorp binnen. Met een boer als gids, kruipend en sluipend door heggen en tuinen, wisten zij zich nog net op tijd uit de voeten te maken, 'hebbende meer dan 40 pistoolschoten op ons gelost'.

Uitvoerig staat Knok ternauwernood aan gevangennamen. Terwijl het bataljon al voortgetrokken was en Knok en zijn knecht iets langer achterbleven in het dorpje Rocourt waar men gebivakkeerd had, trokken zwarte huzaren van het Oostenrijkse leger het dorp binnen. Met een boer als gids, kruipend en sluipend door heggen en tuinen, wisten zij zich nog net op tijd uit de voeten te maken, 'hebbende meer dan 40 pistoolschoten op ons gelost'. Uitvoerig staat Knok stil bij het beleg om Conde waar hij zelf aanwezig was. Het was een klassiek beleg, waarbij met behulp van schansgravers gepoogd werd de fortificaties van de stad steeds dichterbij te naderen. Meer dan 2000 burgers uit de omgeving werden gedwongen om loopgraven aan te leggen. Onderwijl deden de belegerden voortdurend uitvallen om het werk te hinderen. Op 19 juli eisten de Fransen de stad op voor de Republiek. Weigerde men overgave dan zou men het garnizoen 'over de kling laten springen'. Het antwoord was negatief en het beleg ging voort. Knok kreeg tijdens een nachtelijke wacht meer dan 1000 kogels op zich afgevuurd, 'bomben, houwitzers en vuurpotten'. Desondanks wisten de belegeraars na twee weken de stad tot op 100 passen te naderen. Steeds vaker deserteerden nu soldaten bij uitvallen naar Franse zijde. Tijdens het beleg was Knok getuige van de executie van een soldaat die een varken gestolen had. 'Om 9 uren kwam ons Bataillon in den wapenen (...) Daar naar werd den delinquent door 2 strikruyters te paard langs het front geleid, een doek voor de oogen gedaan en op zijn knieën gezeten zijnde, werd hij door een peleton van 16 man gecommandeerd door een 2de luitenant doorschoten dat hij met de ingewanden uyt het lichaam dood ter aarde viel'.

Dagelijks sneuvelden manschappen en vooral ook schansgravers maar de val van de stad leek nog slechts een kwestie van tijd. Knok zou dit niet meemaken. Hij kreeg opdracht naar Duinkerken te trekken hetgeen hij maar al te gaarne deed omdat dat hem in de gelegenheid stelde na 5 maanden van afwezigheid zijn vrouw weer te zien.

Bevrijding van het Vaderland (1794)

Toen hij na drie weken terugkeerde naar Conde was de stad genomen, herdoopt in Nord Libre, en hadden de 1500 verdedigers zich overgegeven. Met 25.000 man werd nu, in september 1794, noordwaarts getrokken. Onderweg bij Ghils en Gain troffen Knok en de zijnen een abdij van adellijke dames aan, 'maakten wij officieren een goeden cieraad en bragten den nacht met groot vermaak door'. Langs Brussel en Turnhout bereikte men de Nederlandse grens en bij het dorp Reusel betrad Knok na een ballingschap van zeven jaar weer vaderlandse bodem.

Met 40.000 man trok het leger onder bevel van generaal Pichegru door Helmond richting Grave. Er werd weinig tegenstand ondervonden. De tegenstanders, Engelsen en Staatse troepen, trokken zich langzaam terug achter de Maas. Op 10 september kwam het bericht dat 's-Hertogenbosch zich had overgegeven. Het garnizoen kreeg vrijgeleide en mocht met behoud van wapens en vaandels en met slaande trom de stad verlaten en naar Grave trekken onder voorwaarde dat zij gedurende een jaar en 6 weken de wapens niet meer op zouden nemen tegen Frankrijk. Uitgezonderd hiervan werden een vierhonderdtal emigranten die aan de Fransen werden uitgeleverd en, zoals Knok enigszins cryptisch stelt: 'loon na werk ontvangen'. Later zal blijken wat hij hiermee bedoelde.

Ook listen behoorden bij het krijgsbedrijf. Op 17 september was Knoks compagnie de eerste die over de Maas trok om een bruggehoofd te vormen bij Maas-Bommel. De hoofdmacht kon niet zo snel volgen waardoor Knok en zijn mannen in een gevaarlijke situatie terecht kwamen daar er met de rivier in de rug geen mogelijkheid was om terug te trekken. 's Nachts werden daarom 100 vuren aangelegd om de indruk te wekken dat een sterke troepenmacht was overgestoken. De volgende dag konden pontons gelegd worden en stak een colonne de Maas over, in de voorhoede waarvan Knok meemarcheerde richting Tiel. Bij het dorp Druten kwam het tot een 'formeele bataille' met Engelse troepen. Hier blijkt dat de lokale bevolking niet langs de kant bleef staan. Terwijl Knoks regiment bij het dorp Dreumel met geveld geweer aanviel, werden de Engelsen tegelijkertijd door de dorpingen vanuit huizen en van achter heggen en bomen beschoten waardoor paniek uitbrak in de gelederen en vlucht volgde. 500 Engelsen en 19 emigranten werden gevangen genomen.

Nu werd ook duidelijk wat het lot van laatstgenoemden was en wat Knok eerder bedoelde toen hij sprak van het ontvangen van loon naar werken. 'Den 21 dito schooten wij de gemelde 19 emigranten (waaronder een baron) te Wamel bij de kooremolen in 't Bezigt van het garnizoen van Thiel voor de kop'.

Na dit gevecht trok het Franse leger langs de rivier op richting Nijmegen. De opzet was daar de Waal over te steken en dan noordwaarts door Gelderland naar de Zuiderzee te trekken. Vervolgens zou de aanval op Holland worden ingezet. Zover was het echter nog niet. Bij Hees en Neerbos kwam het wederom tot hevige gevechten. Ook nu werden een vijftiental emigranten gevangen genomen en zonder vorm van proces geexecuteerd. Knok beschrijft de wandaden van de vijand uitvoerig. 'De vijande hadde bij hun retraite alles uijtgeplonderd, 3 boeren en een dogtertje van 14 jaaren gedood, benevens een andere jonge dogter 3 sabelhouwen gegeven'.

De 27ste oktober openden de Fransen, waaronder Knoks bataljon, de aanval op beide dorpen Hees en Neerbos. 'Om 10 ure begonnen wij ons vuur 't welk door hun dapper beantwoord wierd, schietende hevig uyt hunne redouten en van de stad met canon gelade met schroot en kartetsen en zonden ons een meenigten bomben en houwitzers alles donderde en kraakte van het ontzaggelijk vuur 't welk duurde tot 4 ure in de namiddag wanneer wij zoo veel grond hadde gewonnen dat ons canon begon te werken, waardoor wij eenige verligting bequame, zijnde ik reeds bedolven geweest onder de aarde die het springen van een bom naast mij had heen geworpen'. De aanval leek dood te lopen maar toen de Franse bevelhebber uitriep dat zij de vijand uit beide dorpen moesten verjagen 'indien wij logement wilden hebben' dwongen zij 'onder een hagelbui van kogels en bomben' de vijand terug te trekken op Nijmegen. De verliezen waren niet gering: 80 man van het bataljon dood of gewond waaronder een luitenant van Knoks compagnie 'welke naast mijn zijde door een canonkogel de knie was afgeschoten en een van mijn jagers zijn bil met dezelve kogel'. Nu sloeg het leger, ruim 80.000 man het beleg om Nijmegen, bivakkerend op de heide in hutten van stroo. Op 4 november deden de verdedigers een krachtige uitval met 'omtrent 8 a 9000 man voorgegaan van een aantal paardevolk en canon, vielen op onze voorposten aan als mede op de schansgravers die all ter neder wierden gehouwen doordien de vijandelijke cavaillery in volle galop aan quam hadden

de schansgravers geen tijd zig met de vlugt te redden en de posten die haar dekken te zwak zijnde werden zij all ter neder gezabeld. Van rondsomme hoorde men de trompetten en trommen alarm blazen en slaan, alles vloog in de wapenen en rukten op den vijand aan, van weerskanten begon er een hevig gevegt en alles kraakte en beevde door het donderend canon, dat als een rottevuur op elkander afging benevens een menigte houwitzers die er gesmeeten wierden'. Vanuit de stad werd met 36-ponders gevuid hetgeen door Knoks mannen met twee 16-ponders beantwoord werd.

Drie dagen later gelukte het de Franse kanonniërs een ketting van de gierpont over de Waal stuk te schieten waarop de Engelsen en emigranten de stad verlieten. De volgende dag (8 november 1794) gaf de stad zich over. Knoks bataljon werd in een der forten in de stad ondergebracht omdat zij het de dagen daarvoor zo zwaar hadden gehad: 'in koude en regen (...) 7 agtereenvolgende dagen zonder vleesch en brood (...), ons lichaam gevoed met aardappelen en knollen zonder zout verscheiden katten gegeten dien ik goed bevond'.

Veldtocht in Bretagne en de Vendee (1795)

Na een kort verblijf in Nederland wordt Knoks bataljon eind december 1794 naar Frankrijk gedirigeerd. Daar woedde nog steeds een burgeroorlog tussen de Republikeinen en aanhangers van het verdreven Franse koningshuis. Ook de oorlog tegen Engeland sleepte zich voort. Knok blijkt nu genoeg te krijgen van het krijgsbedrijf, waarschijnlijk ook omdat zijn hoofddoel, bevrijding van Nederland en omverwerping van het stadhouderlijk bewind, bereikt was. Op 26 februari 1795 schreef hij in het Bretonse stadje Dinan, waarheen het bataljon was gezonden om een dreigende landing van Engelsen en uitgeweken Franse royalisten tegen te gaan, in zijn dagboek dat hij mede uit naam van een landgenoot Mathieu en zes andere 'Bataven' een verzoek tot ontslag uit het Franse leger had ingediend. Zonder succes. Het platteland rond Dinan was geheel in handen van tegenstanders van de Franse Republiek. Deze opstandelingen, 'Chouants' (nachtuielen) genaamd deden hun bijnaam eer aan en voerden een regelrechte guerilla-oorlog. Zij waren te herkennen aan een witte kokarde op de hoed en 'een houten heere Jezus beeld', een kruis en een paternoster aan hun knoopsgaten, 'zwerfenden des nagts bij benden in de dorpen rond om alle brave patriotten te massacreeren'. Knoks werk bestond eruit postwagens en voedseltransporten te begeleiden en overvallen te voorkomen. Voortdurend trokken patrouilles er op uit om de Chouants op te zoeken, meestal zonder succes. Veelal werden ze plotseling vanuit bosjes en huizen beschoten en voordat een tegenaanval ingezet kon worden, waren de aanvallers alweer verdwenen. De irritatie en frustratie over deze strijdwijze was groot. Het was bijna onmogelijk zich vrij te bewegen: 'gongen 6 jagers geen 200 passen buyten het vlek bij een boer om wat brood te vragen, aanstonds wierden zij door de Chouants overvallen. Een jager schooten zij dood, 4 geblesseerd met kogels en zabelhouwen in hun lighaam waarvan een van mijn compagnie 2 kogels en 19 zabelhouwen had bekomen. Een redde zig met den vlugt en communiceerde ons die gepleegde gruweldaden waarop wij met ons bataillon daar heen snelden om die schelmen loon naar werk te geeven die op onze aannadering zig met de vlugt redden en in de bosschen begaven'.

Vanaf 3 juli 1795 vonden in Bretagne zware gevechten plaats tussen Franse en Engelse troepen. Daarbij werden de laatsten gesteund door Chouants en een emigrantenleger. De omstandigheden waaronder de manschappen in het open veld moesten bivakkeren - Knok had er voor Nijmegen al eerder over geklaagd - waren erbarmelijk. Overdag was het zo heet dat zij van hun jassen tenten moesten maken ter bescherming tegen de zon en 's nachts was het koud vanwege de zeemist en dauw. 'Aan den avond bij zonnenondergang wierden wij telkens ontzaggelijk gechagrineerd door duyzende van vliegende diertjes ('holenaars') die ons van alle kanten op het lichaam vielen en in het gezicht vlogen dat wij elkander moesten assisteeren om

derzelve met het slaan onzer zakdoeken af te weeren, ook wierden wij zeer door de vlooyen geplaagd'.

Een uitval vanuit het op het schiereiland Quiberon gelegen fort Penthievre toont een prachtig staaltje van de toenmalige strijdwijze. 'De vijand marcheerden in 3 colonnen met het geweer op den arm, zonder eenig geweer te lossen, valt die valt, uytgenoomen hun canon en hare scherschieters die van tusschen de colonnes een hevig vuur op ons maakten. De vijand continueerden zijne marche en avanceerden tot op 25 passen naar bij onze 2e linie doen door de rechter flancq links marcheerde en gereed zijnde om zig in ordre van bataille te zetten en alzoo met geveld geweer op ons in te loopen, wanneer den brave generaal Humber die ons commandeerden het seyn tot den aanval gaf, de onze schreeuwde 'Lang leve de Republiek' en tegelijk gongen 4 stukken canon van ons met schroot en kertetsen en een rotte vuur van 10.000 geweren op die schelmen af welke zoodanige slagting onder hun aanrigten dat zij zonder een schot te doen, regts om keerd maakten en overhaastig de vlugt naamen, werpende hunne gewere, patroontassen, tabels, degens en overrokke ter aarde. Doen snelden wij met ons bataillon, eenige grenadiers en een 100 jagers te paard hun agter na, houwende en steekende wij alles ter neder die wij konden magtig werden'. Het kostte de vijand volgens Knok 500 doden en evenzovele gewonden. Hij noch iemand anders in zijn bataljon had ooit meegemaakt dat een tegenstander tot 25 pas opmarcheerde tegen een leger in slagorde en voorzien van kanonnen.

Nu besloten de Fransen een stormaanval op het fort uit te voeren. Onder de bescherming van 'zware platregen en vreeslijk stormweder' namen de troepen hun posities in. Namens het Comité du Salut Public hielden de representanten Bladt en Tapier en de generaal Hoche inspirerende toespraken waarna de eed van trouw opnieuw werd afgelegd. Zinsneden in de trant van 'als moedige Spartaanen pal staan' en 'sterven of overwinnen' brachten de troepen in de stemming en om 2 uur in de middag werd op 22 juli de 'ordre om storm te loopen' gegeven. Gedekt door het slechte weer wist men de vijandelijke voorposten te verrassen in hun retranchementen en 112 man neer te sabelen waarna men naar het fort doorstootte. Een probleem was het smalle aanvalsterrein waardoor de troepen moeilijk waren te ontplooiën. Knok vermeldt dat de Bataafse jagers op de beide flanken tot hun lendenen in het zeewater moesten staan. De aanval dreigde dood te loopen onder het geconcentreerde vuur vanuit het fort en de kannonades van de Engelse vloot. Opnieuw volgden donderspeeches van de generaal en beide representanten waarbij nu de belofte werd gedaan dat na de overwinning plundering was toegestaan. Dit hielp want 'schoon den dood voor oogen ziende, doch getrouw aan eed en plicht namen wij het groots helthafte besluit van te sneeven of te overwinnen', onder het schreeuwen van 'Lang leve de Republiek' en onder een hagelbui van kogels vielen zij met geveld geweer en de sabel in de vuist op de vijand aan. Deze tweede aanval slaagde, niet in het minst omdat een overloper een geheim pad aanwees waardoor de vijand in de rug kon worden aangevallen. Het pleit was nu snel beslist. De Engelse vloot kapte nu de ankertouwen en koerste naar open zee om buiten bereik van de kanonnen van het veroverde fort te komen. In totaal werden 6563 man krijgsgevangen gemaakt, alle royalisten en 'Chouants'. Hun lot was hard. In de volgende dagen werden series massa-executies uitgevoerd en uiteindelijk werden alle gevangenen 'voor de kop geschoten'. In de volgende dagen trok het bataljon naar Nantes waar het weer werd ingezet bij de bescherming van graanconvooyen tegen overvallen van de Chouants en royalisten. Daarbij ging het er soms hard aan toe. Op een dag werd Knoks bataljon van drie zijden aangevallen door een sterke troepenmacht. Besloten werd zo snel mogelijk terug te marcheren naar Nantes. Knok en zijn compagnie kregen bevel de achterhoede van de kolonne te vormen en al lopende werd geladen en vuur afgegeven. Men dreigde echter ingesloten te worden en dat ziende 'vonden wij 't raadzaam het op een loopen te zetten. Onze militairen wierpen wel haast hunne randsels weg, een wagen met 14 geblesseerden werd genoomen en alles te neder gehouwen en 20 anderen niet hard genoeg

kunnende loopen wierden gekregen en vermoordt'. Een totale vlucht volgde, 'houdende met 4 of 5 persone aan de staarten der paarden vast en volgden gedurende 3 uren de cavallery op vollen draft. Veelen dit niet kunnenden verduuren vielen van moedigheid ter aarden en wierden armen, hoofd en beenen afgehouden. De rebellen volgden ons kort op de hielen en sabelden nu en dan er een van ons ter neder'. Bij een riviertje gekomen, besloot men bij een brug stand te houden en toen vervolgens versterkingen uit Nantes arriveerden, retireerde de vijand. 133 Man waren gesneuveld. '25 maal was ik dien dag op het oogenblik van ter neder gesabeld te werden dan de vluggigheid mijner beenen heeft mij gered', noteert Knok, die tevens het 'opperwezen' dankt voor zijn wonderbare redding.

De maanden augustus en september bleven de Republikeinen proberen de royalisten in de val te lokken maar deze wisten de Republikeinen handig te ontwijken en op hun beurt telkens onverwacht toe te slaan. Het was een bloedige strijd zonder pardon van beide zijden waarbij het land en zijn bewoners ernstig te lijden hadden. Talloze dorpen en boerderijen werden platgebrand. Onderwijl probeerde Knok voortdurend ontslagen te worden uit het leger en hij had daartoe al weer meerdere verzoekschriften aan Parijs verstuurd, steeds echter zonder succes. Hij was oorlogsmoe. 'Vermoeid zijnde van den ongelukkigen oorlog in de Vendee, verlangende eenige rust te genieten en louweren van de herstelde vrijheid in mijn vaderland willende plukken, wierd ik te raade om onder schijn van eenen onpasselijkheid mij in het militair hospitaal te begeeve'. Na dus een ziekte voorgewend te hebben ('landziekte' waarmee hij waarschijnlijk heimwee bedoeld) kreeg hij een verlofpas voor 3 à 4 maanden om naar huis te gaan. Bevriende doktoren hielpen hem daarbij. Tegelijkertijd werd in Parijs echter een decreet uitgevaardigd waarbij alle Bataven vrijelijk naar Nederland mochten terugkeren, hetgeen Knok nu onverwijld deed.

Samen met een zestigtal andere verlofgangers aanvaardde hij op 25 oktober de terugtocht. In Gravelmes trof hij zijn vrouw in goede gezondheid aan.

Op 7 december 1795 keerde hij, na acht jaar, in Dordrecht terug. In Papendrecht werd hij de volgende dag als een held ingehaald. De daar tot hem gerichte toespraak en zijn daaropvolgend antwoord beslaan in zijn dagboek liefst 8 pagina's.

Expeditie naar de Kaap de Goede Hoop (1796-1797)

Rust gunt onze hoofdpersoon zich echter niet. Al op 12 december begaf hij zich naar Den Haag om daar aan de Commissie van het Bondgenootschap en Algemene Zaken te Lande een aanstelling te vragen bij een afdeling infanterie of bij het paardevolk. Dit resulteerde in een benoeming op 23 december 1795 bij resolutie van de Staten-Generaal tot 'Capitein adjoint bij de staf der Landmacht' met een tractement van f 2400,- per jaar.

Ondertussen waren er in het diepste geheim plannen gesmeed om een expeditie uit te rusten om de Kaapkolonie die door de Engelsen bezet was, te heroveren. [2] Daartoe werd een vloot uitgerust en Knok werd nu gevraagd aan deze expeditie deel te nemen gezien zijn grote gevechtservaring. In zijn dagboek vermeldt Knok, dat hij hier niet veel voor voelt maar dat hij zich, gezien het belang voor het vaderland, genoodzaakt ziet op het verzoek in te gaan. Een extra gratificatie van f 1000,- en een uitkering bij overlijden van f 500,- voor zijn vrouw, maakten deze beslissing waarschijnlijk gemakkelijker.

Op 19 januari 1796 meldde Knok zich in Den Helder bij lt.kolonel P.L. Henrij, adjudant generaal van de Bataafse Landmacht. Deze liet hem weten dat hij zich aan boord moest begeven van de 'Gastor', een schip met 40 stukken en een bemanning van 270 koppen onder kapitein J. Claris.

De reis verliep voorspoedig. Op 6 augustus 1796 voer de vloot onder bevel van Schout bij Nacht E. Lucas de Saldanha baai nabij de Kaap binnen. Het voert te ver om in te gaan op de perikelen rond de smadeloze overgave van de Bataafse vloot aan de Kaap. In zijn dagboek

laat Knok zich uiterst laatdunkend uit over de officiële motivering die het besluit van de krijgsraad tot overgave moest rechtvaardigen. Bij de opmerking dat de bemanningen 'eerder haar eygene officieren zouden doodschieten dan vuur op den vijand te geven' en begon te muiten bij het zien van de Engelse vloot, plaatst Knok de kanttekening dat dat onzin was en daarentegen Lucas 'op het zien der Engelse vloot van schrik verbleekte en geheel ontsteld was'. Volgens Knok waren de artikelen pas naderhand zo geformuleerd aan de Kaap: 'wat zoude men al niet doen om eene brave Schout bij nacht voor vervolgingen en straffe te bewaaren!' en 'wat zoude men niet doen om zijn goed te bewaren'. Wat dat laatste betreft schampert Knok dat kapitein Claris aan boord zoveel privé-goederen had dat 'de Gastor eerder een schip geleck ten coopvaardij dan ten oorlog uitgerust'.

Ook Lucas moet het in dit opzicht ontgelden. In eerste aanleg moesten alle krijgsgevangenen bij aankomst bij de Kaap aan boord van hun schip blijven. Toen Lucas de Engelsen verzocht om hem, zijn zoontje en de andere officieren met hun zonen toe te staan aan land te gaan onder medenemen van hun bagage, schrijft Knok in een voetnoot: "t was (geloove ik) meer de vreeze voor zijn 300 ankers wijn (die hij scheep had) te verliezen en misschien bij zijn retour in 't vaderland zijn stijve kop die niet te breken was met goeden raad'.

P.L. Henrij, de adjudant-generaal, wordt afgeschilderd als een persoon 'daar niemand vertrouwen in stelden, die alle bovendrijvende partijen aankleefden, algemeen veracht wierd en niet in staat was een compagnie te commandeeren'. Het is duidelijk dat Knok zijn teleurstelling nauwelijks kan verbijten.

Met de overgave brak een gevaarlijk machtsvacuum op aan boord van de schepen dat in het geval van de 'Gastor' tot gewelddadigheden leidde. De officieren hadden geen gezag meer over de schepelingen en de Engelsen hadden dat gezag nog niet overgenomen.

Ook nu weer geeft Knok blijk over de nodige moed en standvastigheid, misschien ook te typeren als onverstand of rechtlijnigheid, te beschikken. Op 17 augustus om zeven uur 's avonds, zo schrijft hij, begonnen enige soldaten Oranjeliederden te zingen en 'Oranje boven' te schreeuwen, wat hij trachtte te voorkomen door 'een paar man bij de borst te vatten en tegen elkanderen aan te smijten'. Daarop dreigden zij hem op te hangen maar hij werd door enige mede-officieren ontzet. Rapportierend aan Claris volstond deze ermee vast te stellen dat hij er niets aan kon doen. Ondertussen was de Bataafse vlag gestreken en waren de ruimen opengebrouwen, waar het volk wapens en drank wist te bemachtigen. De officieren Moller, Stout en De Jonge en de schrijver Van der Werff trokken zich met Knok terug in hun kwartieren. Ondertussen hoorden zij op het tussendek het geschreeuw van de dekofficieren die door het dronken volk mishandeld werden. Claris had zijn kajuit vergrendeld en was naar bed gegaan evenals de eerste officier. Na enige tijd kwam het volk ook op Knok en de zijnen af: 'zeggende waar zijn nu die Bliks...e Republicainen, komt nu hier dond...e Bataafsche vrijheidzoonen, nu zullen wij U de hals breeken etc'. Twee aanvallen sloegen Knok en de zijnen af alvorens de aanvallers afdropen. Het bleef de gehele nacht onrustig totdat de muiters zo dronken waren dat ze door slaap overmand werden. Om 7 uur in de ochtend kwamen de Engelsen aan boord die vervolgens de orde wisten te herstellen.

Na een verblijf van bijna twee maanden vertrok op 9 december 1796 het fluitschip 'Geertruida' met 226 krijgsgevangenen, waaronder Knok, naar Europa. Een dag eerder was Lucas met enige kapiteinen 'waarvan er onder waren misschien uit vreeze van te zullen zwemmen niet met ons mede dervden te vaaren' op een Amerikaans schip vertrokken. Op 8 maart 1797 arriveerde de 'Geertruida' behouden op de rede van St Malo. Vandaar vertrok Knok naar Gravelmes, waar hij, na 16 maanden, zijn echtgenote en twee dochters in goede gezondheid aantrof.[3] Knok vestigde zich tenslotte met het gehele gezin in Dordrecht 'alwaar ik een wooning had gehuurd, en daar vermoeid van den oorlog, ongemakken in het

veld en ter zee, in de kring van mijnen Republicaanse vrienden als krijgsgevangen officier stil bleef leven.

Eynde

A.J. Knock, Capitein Adjoint'

Tot zover het avontuurlijke relaas van Arie Knok.

Het dagboek van Knok, dat in oktober 1797 eindigt, beslaat een periode die tot de meest enerverende van zijn leven gerekend kan worden. Zijn verdere militaire taaiere leverde hem weinig op. Afwisselend diende hij bij het Corps Mariniers, de Marine en de Landmacht en hij beëindigde zijn actieve loopbaan op 47-jarige leeftijd als kapitein bij de infanterie op 26 december 1810.[4] Nog even kwam hij in actieve dienst terug. Na de nederlaag van Napoleon bij Waterloo werd hij in 1814 benoemd tot 'commandant d'etapes' te Breda en nog in hetzelfde jaar tot commandant van de vesting Willemstad.[5] Lang heeft hij van deze promotie niet kunnen genieten want kort daarop, waarschijnlijk in 1816, overleed hij.

NOTEN

1. Journaal van den burger Arie Johannis Knok. Manuscript bibliotheek KNLWMP 145.
2. Milo, T.H., *De geheime onderhandelingen tusschen de Bataafsche en Fransche Republiek van 1795 tot 1797* (Den Helder 1942).
3. Arie en Maria Knok kregen 3 dochters en 3 zonen. Alle drie zonen kozen een militaire loopbaan.
4. Brief van Minister van Oorlog, 31 december 1810 aan A.J. Knock, kapitein bij het 125 R.I. van linie, dat hem bij KB nr 26 van 26-12-1810 ontslag is verleend. Familie-archief Knock.
5. Bij besluit van soeverein vorst Willem op 22 januari 1814, nr 14; bevel van provinciaal commandant gen.-majoor F.A. v.d. Goltz van 3 november 1814, beide in Familie-archief Knock.

BRONNEN EN LITERATUUR

Het familiearchief Knock bevindt zich in het Centraal Bureau voor Genealogie in 's-Gravenhage, fa 182.

- Grijzenhout, F., Mijnhardt, W.W. en Sas, N.C.F. van (ed) - *Voor Vaderland en Vrijheid. De Revolutie van de patriotten*. Amsterdam, 1987.
- Jonge, J.C. de - *Geschiedenis van het Zeewezen. 5 dln* Haarlem, 1857-1862.
- *Journaal van den burger Arie Johannis Knok, geboren te Papendrecht in Holland, gedurende zijn verblijf als Bataafsche vlugteling in Frankrijk, benevens een relaas van zijne onderscheiden ontmoetingen als officier in het vrijcorps van wapenhandel te Papendrecht, zijn vlugt vandaar na Brabant en Frankrijk, de bataillies als officier in dienst van die Republiek bijgewoond, zijn wederkomst in 't vaderland, zijn vertrek als capitn. adjoint na Oostindien, krijgsgevangenschap, wederkomste &ca &ca.* (Coll. KNLWMP 145)
- *Journaal gehouden door den burger Arie Johannis Knok, gebooren te Papendrecht tegen over de stad Dordrecht, capitain & adjoint in dienst der Bataafsche Republiek, gedestineerd tot het mede doen eener geheime expeditie ter zee, en naar Oost Indien bestemd, zig bevindende op het Bataafsche fregat Castor, gecommandeert door den capitain ter zee Jacob Claris, zijnde de luytenants G.E.Overbeek G.L.Moller, F.Stout, J.J.de Jonge, de luytenant van de marine of de Scheepssoldaten H.J.Frixons, de eerste schrijver Wm. van der Werff, en de doctoor CA. Bosenberg.* (Coll. KNLWMP 376)
- Milo, T.H. - *De geheime onderhandelingen tusschen de Bataafsche en Fransche Republiek van 1795 tot 1797*. Den Helder, 1942.
- Sabron, F.H.A. - *De oorlog van 1794-95 op het grondgebied van de Republiek der Vereenigde Nederlanden*. 2 dln Breda, 1892-1893.
- Wit, C.H.E. de - *Oud en Modern. De Republiek 1780-1795. Algemene Geschiedenis der Nederlanden* dl. 113 (1980).